

Andrzej Bobola Muszalski

Gotyckie korzenie podpłockiej świątyni

Nasze Korzenie 6, 25-28

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Gotyckie korzenie podpłockiej świątyni

Kościół pw. Wszystkich Świętych w Miszewie Murowanym, widok od zachodu, 2013 r.; fot. A. B. Muszalski.

Interesującym przykładem gotyckiej architektury z okolic Płocka jest kościół parafialny pod wezwaniem Wszystkich Świętych w Miszewie Murowanym, gm. Bodzanów, pow. płocki.

Bodźcem do zainteresowania się tą wiekową świątynią stała się dla mnie lektura starej książki *1000 tajemnic architektury*¹. Na zamieszczonej tam mapce 223 godnych zwiedzenia zabytków gotyku w Polsce zaznaczona została, oprócz Płocka, miejscowość Miszewo – obecnie Miszewo Murowane. Zaintrygowany tym, co przeczytałem, udałem się do Miszewa i tam na wzgórkach zamiast spodziewanych strzelistych wież i sterczynowego szczytu zobaczyłem skryty wśród drzew przysadzisty biały kościół z niewielką wieżyczką na kopule. Nieco zawiedziony pierwszym wrażeniem wszedłem do kruchty. Tutaj na widok żebrowania opadającego ze sklepienia na przyścienne wsporniki i starodawnej kamiennej kropielnicy znikły wszelkie moje wątpliwości, czy rzeczywiście jestem w świątyni zbudowanej dawno temu w stylu gotyckim.

W tym miejscu wypada pokrótce wspomnieć o gotyku. Określenia tego po raz pierwszy użył Giorgio Vasari (1511-1574), włoski architekt, malarz, historiograf sztuki, nazywając tak okres w sztuce poprzedzający renesans. Na ogół przyjmuje się, że najwcześniej budowle gotyckie pojawiły się we Francji, skąd w XII wieku rozpoczęły swój triumfalny pochód przez Europę. Jednak pretensje do pierwszeństwa w tej dziedzinie zgłaszają także Anglicy, uzasadniając je faktem zastosowanego najwcześniej – bo na początku XII wieku

– krzyżowo-żebrowego sklepienia w prezbiterium katedry w Durham. Wypiarze mają jeszcze jeden ważki argument. Otóż w czasach narodzin gotyku Normandia należała do Anglii. Wszystko to stwarza naukowcom pole do sporu, czy gotyk przebył kanał La Manche z północy na południe czy w odwrotnym kierunku.

Styl gotycki przybył na ziemię polskie w pierwszej połowie XIII wieku wraz z zakonami żebraczymi dominikanów i franciszkanów. Na Mazowszu pierwsze jaskółki gotyku pojawiły się w czasach panowania księcia Konrada I Mazowieckiego, który ufundował w Płocku najstarszą mazowiecką świątynię zakonu dominikanów. Dzisiaj możemy oglądać już tylko jej relikw z lat trzydziestych XIII wieku, w postaci wczesnogotyckiego portalu z ceglanych kształtek, częściowo odsłonięty pod tynku w północnej ścianie kościoła podominańskiego na tzw. górkach niemieckich.

Mówiąc o gotyku mamy przed oczami nie tylko monumentalne katedry i mniej okazałe kościoły klasztorne, sanktuaria pielgrzymkowe i fary, lecz również liczne budowle świeckie: ratusze, kamienice mieszczańskie, miejskie mury obronne z bramami, zamki. Wnętrza gotyckich budowli charakteryzuje smukłość proporcji, którą podkreślają stojące między nawami filary, a także wysokie ostrołukowe, często witrażowe, okna. Żebrowania sklepień, ułożone w regularne wzory, spływają na filary i przyścienne wsporniki. Dla widoku zewnętrznego charakterystyczne są przypory podpierające mury budowli, sterczynowe szczyty, ostrołukowe portale i maswerki.

Styl gotycki otworzył przed budowniczymi wiele nowych możliwości w zakresie rozwiązań architektonicznych wznoszonych świątyń. Jednym z nich jest kościół zbudowany na planie krzyża greckiego, z palmowym sklepieniem wspartym na centralnym słupie. Miasterna sieć żeber zbiega się na tym jednym filarze, rozkładając ciężar sklepienia na nim i na ściennych wspornikach. W naszym kraju kościoły takie są bardzo rzadko spotykane. Najwspanialszym przykładem tej architektury w Polsce jest zbudowany w pierwszej ćwierci XV wieku kościół pod wezwaniem Świętego Andrzeja Apostoła w Gosławicach (obecnie dzielnica Konina).² Taki też kościół, będący kopią gosławickiego, wzniesiono w podpłockim Miszewie.³

Miszewo Murowane było od XIV wieku własnością Lubiczów. W 1439 roku wieś, nazywaną wtedy „Miszewo Wszystkich Świętych” (*Mischewo Omnium Sanctorum*), objął Jakub Jaszczoldowicz

2. A. Grzybkowski, *Kościół w Gosławicach. Zagadnienie genezy*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1971, t. 16, z. 4, s. 269-310; tenże, *Kościół w Gosławicach i Miszewie jako pośrednie „kopie” Anastasis*, [w:] A. Grzybkowski [red.], *Między formą a znaczeniem. Studia z ikonografii architektury i rzeźby gotyckiej*, Warszawa 1997, s. 120-129.

3. R. Kunkel [oprac. przy udziale W. Szymańskiego], *Kazimierza Stronczyńskiego opisy i widoki zabytków w Królestwie Polskim (1844-1855)*, t. 4, *Gubernia Płocka*, Warszawa 2013, s. 97-101; tenże, *Kilka uwag o kościołach w Miszewie Murowanym w Ziemi Płockiej*, „Mazowsze” 1995, nr 6 (2/95), s. 23-28; tenże, *Mazowsze i Wielkie Księstwo Litewskie*, [w:] *Dzieje sztuki polskiej*, t. 2, T. Mroczko, M. Arsyński [red.], *Architektura gotycka w Polsce*, Warszawa 1995, s. 84; tenże, *Architektura gotycka na Mazowszu*, Warszawa 2006, s. 272-273.

1. P. Trzeciak, *1000 tajemnic architektury*, Warszawa 1967.

Kościół w Miszewie Murowanym, widok od zachodu, 1851 r. Źródło: *Widoki Zabytków Starożytności w Królestwie Polskiem służące do objaśnienia opisu tychże Starożytności, sporządzonego przez Delegację wysłaną z polecenia Rady Administracyjnej Królestwa w roku 1851 zebrane. Atlas V. Gubernia Płocka. 1853* (reprint, Warszawa 2011, s. 29).

Kościół w Miszewie Murowanym, kruchta, 2013 r.; fot. A. B. Muszalski.

Kościół w Miszewie Murowanym, widok z nawy na prezbiterium, 2013 r.; fot. A. B. Muszalski.

herbu Lubicz, prepozyt katedry płockiej. Z jego to fundacji w latach 1441-1446 wzniesiono murowany z cegły kościół pod wezwaniem Wszystkich Świętych. W roku 1442 biskup płocki Paweł Giżycki i kapituła wyrazili zgodę na przeznaczenie pewnych dziesięcin, o wartości 4 kóp groszy, na budowę tego kościoła i na uposażenie plebana. W 1448 roku świątynię konsekrował biskup Paweł Giżycki.⁴ W XVI wieku pojawiła się oboczna nazwa wsi – „Miszewo Murowane” (*Mnyschewo Murata*), która przetrwała do dnia dzisiejszego.⁵

Co było przesłanką zbudowania w Miszewie repliki gosławickiego kościoła? Tego dokładnie nie wiemy, ale możemy pokusić się o postawienie hipotezy, że za budową obu kościołów stoją pielgrzymki ich fundatorów do Ziemi Świętej. Andrzej Łaskarz z Gosławic, biskup poznański w latach 1414-1426, dyplomata, wcześniej kanonik płocki, wziął udział w soborze w Pizie w 1409 roku i pielgrzymce do Ziemi Świętej. Część badaczy dopatruje się ideowego związku kościoła w Gosławicach z kaplicą Grobu Świętego w Jerozolimie. Nie jest wykluczone, że Jakub Jaszczoldowicz także pielgrzymował do grobu Chrystusa i upamiętnił to w podobny sposób. Nie bez znaczenia jest także fakt, iż obaj fundatorzy znali się od czasu studiów na uniwersytecie w Pradze. Zdaniem Roberta Kunkla *Świadomość, iż obaj fundatorzy studiowali na Uniwersytecie Praskim, każe też zwrócić uwagę na architekturę czternastowiecznych Czech, gdzie centralizujące kościoły ze słupem środkowym były szczególnie popularne*⁶.

Pierwotny kościół miszewski to ceglana budowla na planie krzyża greckiego, w którego ramionach umieszczono: dwuprzęsłowe prezbiterium (prostokątne ramie wschodnie), kruchtę (kwadratowe ramie zachodnie), zakrystię (kwadratowe ramie północne) i kaplicę św. Anny (kwadratowe ramie południowe). Ośmioboczną nawę przykryto sklepieniem palmowym wspartym na centralnym słupie, natomiast czworokątne prezbiterium, zakrystię, kruchtę i kaplicę – sklepieniami gwiaździstymi. Zakrystia i kruchta są dwukondygnacyjne, nad zakrystią był skarbczyk dostępny wewnętrznymi schodami, nad kruchtą – choć muzyczny dostępny schodami z nawy. Schody do skarbcza i na chór umieszczono w kolistych wieżyczkach zbudowanych na styku nawy z ramionami zachodnim i północnym. Okna ostrołukowe, prawdopodobnie witrażowe. Zewnętrzne ściany prezbiterium były podparte czterema skarpami. Dach pierwotnie był ostrosłupowy, kryty dachówką, z sygnaturką na szczycie. Do wystroju wewnętrznego użyto detali kamiennych: centralny filar, zworniki, wsporniki sklepienne w formie tarcz herbowych, portale nad wejściem do nawy i zakrystii.

Kościółowi w Miszewie Murowanym nie dane było przetrwać do naszych czasów w swej pierwotnej, gotyckiej postaci. W roku

4. A. Borkiewicz-Celińska [oprac.], *Słownik historyczno-geograficzny województwa płockiego w średniowieczu*, z. 2, K-MI, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1981, s. 195-196; I. Galicka, H. Sygietyńska, *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 10, *Dawne województwo warszawskie*, z. 15, *Okolice Płocka*, Warszawa 1992, s. 60-63; R. Kunkel, *Architektura gotycka...*, dz. cyt., s. 272.

5. K. Rymut [red.], *Nazwy miejscowe Polski. Historia – pochodzenie – zmiany*, t. 7, Mq-N, Kraków 2007, s. 163.

6. R. Kunkel, *Kilka uwag o kościołach...*, dz. cyt., s. 27.

1743 kościół spłonął od uderzenia pioruna, po czym zawaliło się wsparte na filarze sklepienie nawy. Do remontu przystąpiono ok. 1780 roku, rezygnując z przywrócenia nawie jej gotyckiego sklepienia. W jego miejsce założono drewniany strop, ponadto wykonano ośmiopłocaciowy namiotowy dach zwieńczony sygnaturką oraz przemurowano elewacje, co pozbawiło je wielu zewnętrznych elementów gotyckich. Po upływie kolejnych stu lat, w 1880 roku, dokonano następnej przebudowy, która nadała świątyni obecny wygląd. Na szczęście zachowano gotyckie sklepienia w kruchcie, prezbiterium i zakrystii. Do naszych czasów zachowała się część elementów kamiennego wystroju kościoła, odrzwia portalu do nawy, cały portal do zakrystii. Jest to portal schodkowy, w uskokowym obramieniu z wałkami. Warto także zwrócić uwagę na zabytkowe drzwi do zakrystii.

W prezbiterium możemy zobaczyć herby wykute w kamieniu. Szkoda tylko, że zostały one pomalowane bez zachowania właściwych dla herbu barw heraldycznych. Byłoby lepiej, gdyby pozostawiono je w pierwotnej kamiennej postaci. Na sześciu wspornikach zachowały się, występujące po dwakroć, trzy godła herbów rycerskich osób związanych z powstaniem kościoła. Są to: Lubicz (herb fundatora Jakuba Jaszczołdowica), Gozdawa (herb biskupa płockiego Pawła Giżyckiego) i prawdopodobnie Przerowa (Proporzec – herb Ścibora z Bielska, kanonika i archidiacona płockiego⁷). Godło herbu Przerowa jest tu niepełne, proporzec bowiem ma tylko trzymacze chorągwi, której właściwy fragment jest niewidoczny.

Na zworniku widzimy Orła Białego, w którym domyślamy się godła Mazowsza, choć może to być także herb księcia mazowieckiego Władysława I, który w czasie budowy kościoła władał księstwem płockim. Na zworniku bliżej ołtarza znajduje się namalowane serce gorejące, symbol żarliwej pobożności, miłości do Boga i ludzi, atrybut świętych Augustyna i Antoniego Padewskiego. Nie jest to jednak herb, co daje nam pole do domysłu, iż pierwotnie mógł być tam wykuty herb Przyjaciół, którego godłem jest czerwone serce na złotej misie, przebite srebrną strzałą. Za takim przypuszczeniem przemawia fakt, iż herb ten często występował w ziemi płockiej. Trzeci zwornik, bez tarczy her-

7. W 1443 r. bp płocki darował Ściborowi z Bielska, archidiakonowi płockiemu, wieś Słupię (11 km na północ od Bielska) z polami, łąkami, lasami, bagnami i młynem, zob. *Słownik historyczno-geograficzny...*, dz. cyt., z. 3, *MI-Św*, Warszawa 1998, s. 281.

Kościół w Miszewie Murowanym, sklepienie prezbiterium, 2013 r.; fot. A. B. Muszalski.

Kościół w Miszewie Murowanym, portal z nawy do zakrystii, 2013 r.; fot. A. B. Muszalski.

Kościół pw. Św. Andrzeja Apostoła w Koninie-Gosławicach, 2013 r.; fot. A. B. Muszalski.

Kościół w Miszewie Murowanym, portal z nawy do zakrystii, 1851 r. Źródło: *Widoki Zabytków Starożytności w Królestwie Polskiem...*, s. 31.

Kościół pw. Św. Andrzeja Apostoła w Konininie-Gosławicach, sklepienie palmowe i centralna kolumna jako symbol Chrystusa, 2013 r.; fot. A. B. Muszalski.

Kościół pw. Św. Andrzeja Apostoła w Konininie-Gosławicach, centralna kolumna w nawie, 2013 r.; fot. A. B. Muszalski.

bowej, jest pomalowany na czerwono. Prawdopodobnie upływ wielu wieków zatarł ślady umieszczonego tam niegdyś herbu. Na tym kończy się kościelny herbarz, pierwotnie bogatszy o herby znajdujące się na wspornikach w nawie.

Upływ czasu oddział na wyglądzie kościoła, ubyłoby wiele z jego cech charakterystycznych dla gotyku. Obecnie oryginalny ceglany mur gotycki możemy zobaczyć jedynie wewnątrz kolistej wieżyczki ze schodami prowadzącymi na chór. Druga wieżyczka, podobnie zbudowana, ma schody wiodące do dawnego skarbcza nad zakrystią. Będąc w owym skarbcu można się na jego przykładzie zastanowić nad tym, jak wiele się zmienia podczas wieków. Pomieszczenie to, prawdopodobnie w czasie odbudowy po pożarze w 1743 roku, wyposażono w barokowy kominek. Ogrzewanie to musiało służyć komuś, kto tam często i dłużej przebywał. Można więc snuć domysły, czy nadal był to skarbiec czy może empora. W 1816 roku zapisano, że jest to łoża otwarta do wnętrza kościoła. W pierwszej połowie XX wieku urządzono tutaj salkę katechetyczną. Obecnie pomieszczenie to po raz kolejny zmieniło swoje przeznaczenie – jest lamusem.

Aby przekonać się, jak mogła wyglądać ta mazowiecka perełka gotyku, należy udać się do Gosławic, obecnie w granicach wielkopolskiego Konina. Tamtejszy kościół bowiem, mimo wielokrotnych remontów i przebudów, zachował wiele ze swojego pierwotnego wyglądu.

Jak dzisiaj wygląda kościół w Gosławicach? Pierwsze wrażenie jest im-

ponujące. Baśniowym urokiem technię ceglana budowla ze sterczynami i kolistymi wieżyczkami, z ostrołukowymi oknami, ładnym portalem i rozetą nad nim. Natomiast ogląd wnętrza wywołać może w przybylszu z Mazowsza uczucie żalu, że w Miszewie Murowanym nie zachowało się takie piękne palmowe sklepienie nawy, wsparte na osmiobocznym kamiennym filarze. Godny podziwu jest też utrwalony w kamieniu herbarz, na który składa się 26 herbów wybitnych osobistości żyjących na przełomie XIV i XV wieku. Herby umieszczono na wspornikach podtrzymujących żebra sklepienia kościoła, na centralnym słupie i na obwodzie kamiennej chrzcielnicy. Znajdziemy tu m.in. herb Dołęga, którym legitymował się Paweł Włod-

kowic, nasz wybitny ziomek urodzony w Brudzeniu Dużym, uczony, rektor Akademii Krakowskiej, członek polskiej delegacji na sobór w Konstancji. W porównaniu ze świątynią miszewską w lewym aneksie kościoła w Gosławicach jest tylko jednokondygnacyjna kaplica, nie ma tutaj zakrystii ani skarbcza.

Powróćmy do Miszewa Murowanego i jeszcze raz popatrzymy na kościół, lecz tym razem nie tylko przez pryzmat gotyku. Jego odnowione wnętrze i odrestaurowane barokowe wyposażenie budzą podziw. Odświeżona malarska dekoracja ścian oraz barokowe ołtarze i ambona po zabiegach restauratorskich wyglądają jak nowe.

Kościół pw. Św. Andrzeja Apostoła w Konininie-Gosławicach, chrzcielnica z XV w. z herbami, 2013 r.; fot. A. B. Muszalski.